

Antropocæen og posthuman litteratur

stormtulist: person der opsøger voldsomt stormvejr for at få en særlig naturoplevelse

Den Danske Ordbog, ordnet.dk

Ordet 'stormtulist' er sammen med 'stormflodssikring' og 'mudderskred' optaget i Den Danske Ordbog i 2019. Klimakrisen sætter aftryk i både sprog, litteratur og medier, hvor vi næsten dagligt ser billeder af klimaflygtninge. Også ord som 'klimaregnskab' og 'klimamål' optræder nu i ordbogen, og Danmark får sin første klimalov. Børn og unge arrangerer skolestrejker over hele verden, og klimaaktivisten Greta Thunberg taler, så det har givet genlyd til klimamøder på globalt plan. Hendes indignerede stemme indvarsler et fundamentalt skred i vores opfattelse af den globale kamp mod klimaforandringer, og i videre forstand en ny måde at se mennesket på.

Men det er ikke kun natur og klima, der i disse år påvirkes af mennesket. Også menneskets egen natur er under kraftig forandring som følge af den teknologiske udvikling. Genteknologi, neuroproteser, cochlear implantater, lykkepiller, doping, kunstig intelligens og meget mere udfordrer vores selv- og omverdensforståelse. Mennesket er uløseligt filtret ind i sine omgivelser, og det bliver mere og mere vanskeligt at skelne mellem natur og kultur, krop og bevidsthed, menneske og maskine. Man taler om det posthumane, altså det, der kommer efter mennesket ('post' betyder 'efter' på latin). Er vi evolutionært set på tærsklen til en ny art, en homo sapiens 2.0?

På de følgende sider kan du høre og læse om antropocæen og posthumanistisk litteratur, der netop tematiserer menneskets forhold til naturen, klimakrisen og teknologien. Begrebet antropocæen hentyder til en tid, hvor mennesket er blevet den største enkeltstående miljøfaktor. Menneskeartens indgribende rolle er dog ikke ensbetydende med, at vi kan kontrollere naturen. Ligesom stormtulist bliver mange af os fascinerede af voldsomme og uforudsigelige naturbegivenheder, samtidig med at vores livsform bidrager til ekstremvejr, mudderskred og behov for stormflodssikring. Når ekstremvejret og klimaforandringerne rykker ind i litteraturen, er det oplagt at tale om klimalyrik, digtning, der har fokus på naturen, samfundet og mennesket selv. Når

romaner, tv-serier og film udforsker en verden helt ude af balance, kan vi kalde det postkatastrofale fortællinger.

Forskningen der er baggrunden for de følgende sider har udgangspunkt i den såkaldt 'materielle drejning'. Begrebet betegner den opfattelse, at mennesket ikke er herre over, men en del af naturen. 'Den materielle drejning' er et overbegreb for forskellige teorier, der undersøger forholdet mellem menneske, natur og det materielle i videre forstand. Materialitetstænkningen udfordrer menneskets opfattelse af at være herre over sin egen krop, naturen og teknologien.

Naturhistorier

Det antropocæne er ikke udtryk for et nyt fænomen, som kun strækker sig over de seneste få århundreder. Allerede for titusinder af år siden, da vores forfædre fra stenalderen spredte sig fra Østafrika til alle fire verdenshjørner, forandrede de floraen og faunaen på de kontinenter og øer, de slog sig ned på. Homo sapiens' udbredelse førte til udryddelsen af alle andre menneskearter i verden – og alt dette skete, allerede før mennesket havde plantet den første hvedemark, formet det første metalredskab, skrevet den første tekst eller præget den første mønt.

Harari, Yuval Noah: *Homo Deus – en kort historie om i morgen*. Lindhardt og Ringhof, 2017

Citatet stammer fra den israelske forsker Yuvel Noah Harari, der anlægger et evolutionært synspunkt på historien. f.eks. viser han, hvordan menneskets jagt på og tæmning af dyrene har ændret bestandene. I dag lever der 900.000 vilde afrikanske bøfler, men 1,5 milliarder tæmmede køer. Der findes ca. 50 millioner pingviner, men 20 milliarder høns i fangeskab, og mens der højst løber 40.000 løver rundt på savannen, holder vi 600 millioner huskatte. De vilde ulve truer ikke længere brødrene Grimms fædreland, der er højst 100 strejfende eksemplarer i Tyskland, mens vi

globalt har ikke mindre end 400 millioner tæmmede hunde gående rundt i vores hjem. I dag er 90 % af alle større dyr tamme, kun 10 % lever vildt.

For at forklare menneskets særlige status på Jorden fortæller Harari to historier om æbler. Den første er syndefaldsmyten, hvor Eva frister Adam med et æble, så mennesket bliver smidt ud af en paradisisk samlerkultur og må ernære sig gennem agerbrug og jagt. Den anden handler om fysikeren Isaac Newton (1643-1727), der i sin have bliver ramt af et nedfaldende æble. Det giver Newton en aha-oplevelse, der leder ham til udledningen af de fysiske love for bevægelse.

Begge fortællinger er myter, der handler om æbler og fald. Den ene omhandler syndefaldet, hvor mennesket ved at spise af kundskabens træ stødes ud af den guddommelige verden. Den anden forklarer tyngdekraften og den deraf afledte faldlov. Indsigten i naturens hemmeligheder gør, at mennesket kommer til at indtage en guddommelig rolle i universet. Så hvor den første myte handler om menneskets tab af guddommelighed, handler den sidste fortælling om menneskets generobring af den.

I litteraturen finder vi tre hovedstrømninger i beskrivelsen af naturen. Den teocentriske lægger vægt på Gud som skaber og naturen som skaberværket, f.eks. hos salmedigteren Brorson. I den antropocentriske naturdigtning er mennesket i centrum, f.eks. når en symbolistisk digter som Sophus Claussen beskriver landskabet som en sjælstilstand. Naturen er i den økocentriske naturdigtning selv et aktivt og levende subjekt. Det ser vi hos en digter som Eske K. Mathiesen.

Fra holocæn til antropocæn

En af de forskere, der afdækker planetens udvikling er Niels Steensen (1638-1686, på latin Nicolaus Steno). Han grundlægger også den moderne geologi ved at pege på, hvordan jordens sedimentter (lag) afspejler planetens udvikling. Med denne viden har senere forskere kunnet udpege jordens geologiske faser. Perioden efter sidste istid kaldes den *holocæne* periode (den nye), men i år 2000 foreslog den nobelprisvindende kemiker Paul Crutzen, at vi betegnede perioden efter år 1800 som *antropocæn* (den menneskelige).

Mennesket har sat et dramatisk aftryk på kloden ved at gøre den til sin. Homo sapiens udsletter alle konkurrerende menneskearter og kommer til at beherske naturen gennem teknologisk knowhow. Den teknologiske udvikling accelererer omkring 1850, hvor kapitalismen bliver den dominerende økonomi i Vesten. Herfra breder kapitallogikken sig ud til verdensmarkedet og skaber globalisering, øget resurseforbrug og genkommende kriser. Klimaaftrykket fra kapitalismen er årsag til det fænomen, vi kalder det *antropocæne*.

Baggrunden er den store acceleration i produktion, urbanisering og befolkningsvækst under den industrielle revolution, der dramatisk øger udledningen af CO₂. I dag virker mennesket mere ind på naturen end de planetare kræfter, hvilket både skyldes en øget population og intensiv dyrkning for at brødføde verdens befolkning. Dertil kommer urbanisering, industriel produktion, transport, affaldsproblemer og forurening. I de sidste to århundreder er verdensbefolkningen vokset fra ca. én milliard til syv, mens energiforbruget er blevet 40-doblet og den økonomiske produktion 50-doblet.

Resultatet er drivhuseffekt og dermed stigende temperaturer med ledsagende ustabil og voldsomt vejr. Om betegnelsen antropocæn holder, er der delte meninger om. Kritikere mener, at man paradoksalt nok sætter mennesket i centrum og holder det ansvarligt, samtidig med at man peger på dets afmægtighed. Tilhængere peger på, at man stadig kan besinde sig og stoppe rovdriften på naturen og holde klimaudfordringerne nede.

I 2019 bliver det danske folketingsvalg afgjort på klimaspørgsmålet, og især unge stemmer grønt. Det gør de bl.a. på grund af en stigende bekymring for planetens tilstand, som får en ung stemme med den svenske klimaaktivist Greta Thunberg, der i november 2018 indleder en klimastrejke foran det svenske parlament. I december samme år taler hun ved FN's COP24-topmøde i Polen, hvor hun

udtrykker unges bekymring for klimaændringer. Skolestrejkerne breder sig herefter globalt, og 125 lande gennemfører klimastrejker i maj 2019.

I den antropocæne tidsalder er mennesket blevet den mest dominerende geologiske og klimatologiske kraft, der sætter sine spor over alt på kloden i form af CO₂-aftryk og forurening. Hvad er litteraturens svar på menneskets situation i klimakrisens tidsalder, når naturen sparker tilbage?

Biologisk og kulturel evolution

Den første livsform, man kender til på Jorden, er de blågrønne alger. Det menes, at de opstod et sted i ursuppen for 3,8 milliarder år siden, ca. en milliard år efter planetens dannelse. De blågrønne alger var encellede organismer og i den henseende primitive, de kunne ikke særligt meget, i biologisk forstand var de blot en bakterie. Men blinde og uden selv at vide det indledte de noget, der skulle blive afgørende for livet på planeten. De opfandt fotosyntesen. De høstede solens lys og udledte ilt som et restprodukt af forbrændingen. Ilt ud i atmosfæren i milliarder af tons gennem årmillionerne. Sådan grundlagde de blågrønne alger mulighedsbetingelserne for det senere liv på Jorden. Uheldigvis var ilten gift for algerne selv, de kunne ikke trives under de atmosfæriske betingelser, de havde skabt, og som art uddøde de derfor næsten i det, geologerne kalder Iltkatastrofen, den første masseuddøen i planetens historie.

Theis Ørntoft: *Solar*. Gyldendal, 2018

Den danske forfatter Theis Ørntoft er, som det fremgår af citatet, optaget af evolution, dvs. den udvikling universet har gennemgået siden Big Bang. Et væsentligt skridt på denne lange rejse er dannelsen af liv på jorden og fotosyntese. Ud over den biologiske evolution er der foregået en kulturel evolution, som vi i korte træk beskrev konsekvenserne af i sidste afsnit. I den antropocæne

blinker alle alarmknapper, fordi der er ubalance mellem befolkningens vækst og mulighederne for at brødføde den:

Klimaet spiller en vigtig rolle i bestemmelsen af en arts gennemsnitlige individantal og årligt tilbagevendende tider med stærk kulde eller synes af alle hindringer at være den mægtigste. (...) Klimaets indvirkning synes ved første øjekast at være ganske uden forbindelse med kampen for tilværelsen; men for så vidt som klimaet navnlig griber ind ved at indskrænke næringsmængden, så fremtvinger det netop den heftigste kamp mellem de individer, enten af samme eller forskellige arter, der lever af samme slags føde.

Charles Darwin: *Arternes oprindelse*. Paludan, 2010

Citatet stammer fra den engelske naturforsker Charles Darwin (1809-82), der i afhandlingen *Arternes oprindelse* (1859) fremfører sin banebrydende evolutionsteori. Darwin studerer medicin og teologi, før han som 22-årig tager med på en otte år lang videnskabelig verdensomsejling med det mål at kortlægge Sydamerikas kyster og Stillehavets geografi. Under rejsen har han til opgave at indsamle dyr, planter og fossiler. Studier på Galapagos-øerne åbner Darwins tænkning for betydningen af biologiske nicher og arternes tilpasning, og da han ved hjemkomsten studerer Malthus' teori om befolkningstilvækst, falder brikkerne på plads.

Den engelske økonom Thomas Malthus (1766-1834) gør i 1798 opmærksom på, at befolkningen i den industrialiserede verden vokser hurtigere end fødevareproduktionen. Mens befolkningstilvæksten stiger eksponentielt, er væksten i fødevareproduktionen lineær. I England og resten af Europa løser man dette problem med *emigration*. Man kolonialisere resten af verden og skaber dermed plads og resurser nok til den øgede befolkning. Resultatet ser vi i dag: globalisering og en fælles bekymring for menneskeskabte klimaændringer.

Darwin udvikler på baggrund af Malthus og sin egen empiri teorien om naturlig selektion, parringsvalg og tilpasning i biologiske nicher. I tilværelseskampen sejrer og reproducerer de

stærkeste individer sig og giver deres gener videre. Evolutionen foregår over lange tidsstræk, hvor gener nedarves og ændres. Alle organismer presser hinanden i deres respektive niches og aktiverer nedarvede egenskaber og tillærer sig nye. Man må derfor skelne mellem *nedarvet* og *tillært* adfærd.

Evolutionen skaber hele tiden variationer i genmaterialet, og eftertiden har vist, at det ikke nødvendigvis er de bedst egnede, der vinder. Allerede filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900) pegede i sin kritik af Darwin på, at det er de bedst *tilpassede*, men ikke de stærkeste, der vinder i den menneskelige kultur, fordi de svage slutter sig sammen og udvikler moralske værdier, der regulerer adfærden. Således bliver samspillet mellem arv og miljø kompliceret i den menneskelige livsverden.

Epigenetik – kan tillært adfærd nedarves?

Allerede før Darwin gør den franske forsker Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829) opmærksom på, hvordan tillært adfærd kan nedarves. Denne teori blev ikke taget alvorligt i samtiden, men efter vi i 2000-tallet har udviklet forskningen i DNA, viser talrige studier, at forældrenes livsførelse påvirker børnenes adfærd og livskvalitet.

Efterkommere til forældre, der har sultet, kan udvikle overraskende slankhed, forældre med livsstilsproblemer får mindre livsduelige børn, og traumatiserede forældre får mere nervøse børn. Det er ikke, fordi forældrenes adfærd ændrer selve genomet, de giver videre til deres børn, men der sker en justering i de arvelige dispositioner, der påvirker afkommets sundhed. Disse nedarvede egenskaber udforskes inden for feltet *epigenetik*.

Det græske ord 'epi' betyder ved siden af eller efter. Epigenetik betegner de ændringer, som kan overføres fra en generation til en anden, uden at det direkte involverer ændringer i DNA-strukturen. Den information, som påvirker genarkitekturen, findes ikke i vores genetiske kode, men i modifikationer omkring vores DNA og bliver givet videre, når vores celler deler sig. De nedarvede anlæg aktiveres, når et individ interagerer med sit miljø. Her sker der en oversættelse i mødet med omgivelserne, både de biologiske og kulturelle. Man kan derfor ikke sige, at det er arven eller miljøet, der bestemmer et individs livsbane, for de to ting er filtret ind i hinanden, også i generne.

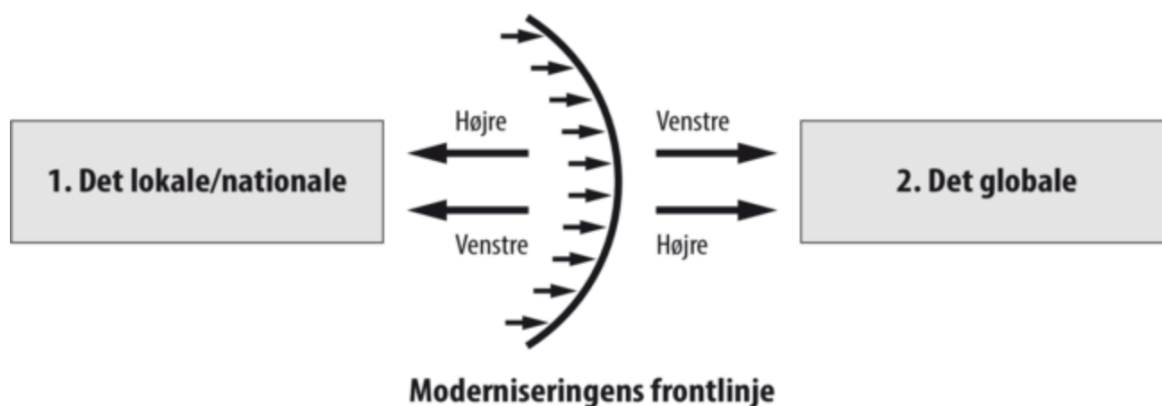
Uden variation vil individer af enhver art blive mere sårbare over for ændrede livsbetingelser, f.eks. klimaændringer. Variation er grundlaget for naturlig selektion og evne til at tilpasse sig ændrede livsvilkår. Epigenetiske effekter er kortvarige, mens krydsning og variation af arveanlæg tegner den langvarige udvikling. Da vi i dag har knækket koden til menneskets arvemateriale, kan vi allerede genmodificere korn og andre afgrøder, og på sigt vil vi også kunne ændre menneskets DNA, hvilket rejser en række etiske dilemmaer. Det modificerede menneske kigger vi på i et senere afsnit, men vi mangler en vigtig brik i puslespillet, nemlig forholdet mellem natur og kultur, og her skal vi forbi den franske filosof Bruno Latour.

Globaliseringens pris

Den franske forsker Bruno Latour (f. 1947) er oprindeligt uddannet antropolog og var i mange år professor i sociologi og videnskabsteknisk filosofi. I dag lever han som foredragsholder og forfatter og har engageret sig i klimadebatten. Hans grundsynspunkt er, at hele det moderne projekt med fokus på modernisering og globalisering har skabt en række ubalancer.

For det første har man ladet den ikke-uddannede lokalbefolkning i stikken, og byerne er for længst stukket af fra udkantsområderne, der ikke i samme grad har kunne høste globaliseringens frugter. For det andet har rovdriften på råstoffer, forureningen og overforbruget gjort planeten for lille i forhold til den population, den skal bære. Tilhængerne af globaliseringen (de moderne) tror på tekniske løsninger og vækst, dvs. at teknologien nok skal fikse klimakrisen med nye energiformer og alternativ produktion. Dele af venstrefløjen deler ikke længere denne optimisme og ønsker sig tilbage til mere enkle livsformer. Her ligner de dele af højrefløjen (de antimoderne), som også længes tilbage til klanlandet og det lokale. Sidstnævnte stemmer derfor på højreradikale partier, mens venstrefløjen stemmer på venstreradikale.

Latour illustrerer denne konflikt med at optegne moderniseringens frontlinje (se figuren 'Moderniseringens frontlinje'). Her bevæger udviklingen sig med stigende acceleration fremad mod total globalisering, hvor dele af højre- og venstrefløjen slår bak, og resten tænker i vækst og stadig større produktion og modernisering. Disse bevægelser kan genkendes i alle europæiske lande, og Latour identificerer det især med to begivenheder fra 2016: englændernes Brexit-afstemning og valget af Donald Trump som præsident i USA.

Moderniseringens frontlinje

USA trak sig desuden ud af klimaaftalen COP21 fra 2015 og øgede minedrift, olieboringer og udledning af fossile gasser. For Bruno Latour passer disse tre begivenheder alt for godt ind i billedet af moderniseringens fronter. Problemet er bare, hvor vi skal lande denne pågående konflikt. For at anskueliggøre det bruger Latour et billede, der også er kendt fra Clint Eastwoods film *Sully* (2016), der handler om en berømt nødlanding på Hudsonfloden ved New York:

Vi er som passagerer i et fly, der allerede er taget afsted mod det Globale, men hvor piloten har meddelt, at vi må vende om, da lufthavnen ikke længere er tilgængelig. Og nu vi hører skrækslagne ("Ladies and gentleman, this is the captain speaking again"), at nødlandingsbanen, det Lokale, også er utilgængelig. Det er forståeligt, at passagerne med en vis angst stimler sammen om vinduerne for at finde et sted, hvor de rent faktisk kunne lande med risiko for styrt.

Bruno Latour: *Ned på jorden*. Informations Forlag, 2018

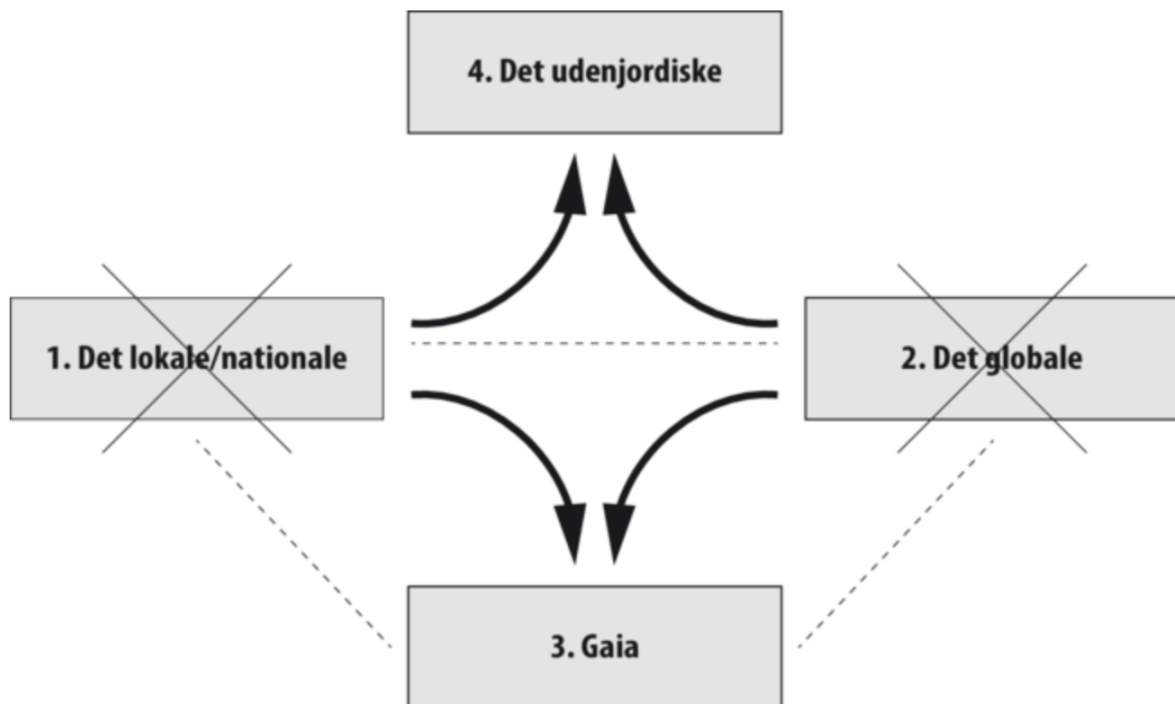
Latour udpeger nu to mulige landingssteder (se figuren 'Landingssteder'). Den første er Gaia, det vil sige en besindelse på planetens resurser og en omlægning af vores livsform (Pol 3). Hvis man ikke ønsker at bremse op, men i stedet give modernisering øget gas, kan man satse på at bygge baser på andre planeter eller håbe på, at fremtidens teknologier fikser problemet (Pol 4). Til gengæld er det

umuligt at lande i fortidens klanland (Pol 1), for det eksisterer ikke længere – og er præget af nostalgisk romantisering. Vi kan heller ikke lande i moderniseringens og fremskridtets Utopia (Pol 2), for det findes kun som en luftspejling, og flyet løber tør for brændstof, inden det når det forjættede land. Latour tegner de fire poler op på denne måde og anbefaler, at vi vælger den 3. pol. Latour opsummerer med bekymringsblikket, hvordan natur, samfund og enkeltindivid er nært forbundet:

Altså er det *alle tilhørsforholdene*, der er under forvandling – til planeten, til verden, provinserne, jordbunden, det globale marked, til hjemstavnen og traditionerne.

Bruno Latour: *Ned på jorden*. Informations Forlag, 2018

Landingssteder

Kultur og natur – modsætninger eller hybrid?

I 1993 skriver Latour en bog med den provokerende titel *Vi har aldrig været moderne*. I den peger han på, at vi inden for moderniteten, dvs. tiden efter 1850 har lavet skarpe skel mellem kultur og natur. Kulturen var reguleret af juridiske love og til politisk forhandling. Naturen bliver styret af fysiske love, der gør, at vi med videnskab og teknologi kan beherske den. Latour giver sin bog titlen ud fra en opfattelse af, at skellet mellem kultur og natur ikke er absolut, og at det er en illusion, at vi har kunnet beherske naturen.

Det, der i virkeligheden er sket, er, at natur og kultur er vokset sammen og blandet på utallige måder. Det gælder ikke bare i fødevarer, men i alle de ting, vi omgiver os med. De har en materiel naturside og en formet kulturside. Klimaforandringer er derfor ikke bare is-afsmeltning ved polerne, men også fisk, der emigrerer, livsformer, der ændres, naturkatastrofer, der lægger hjem øde, hungersnød, epidemier og borgerkrige. Brændeovne, der hygger i stuerne, lukker også partikler ud i atmosfæren, dine rejser sætter et klimaaftryk, og erhverv rammes af både outsourcing, disruption og handelskrige.

Hvordan hænger det hele sammen ifølge Latour? Svaret er i løst funderede netværk mellem aktører, der både kan være ting, teknologier og mennesker. Verden fungerer i lokale og globale netværk, hvor man logger af og på. Hvis man skal lave en repræsentation af netværket, svarer det ifølge Latour til at tage et gruppebillede af en flok, der bevæger sig. De koblinger, der forbinder aktørerne, kan være løse som interaktionerne mellem mennesker på en banegård eller tekniske som brugere på internettet, der sender information til hinanden i små pakker. Netværkene er hverken teknogrammer (diagrammer over kabler) eller sociogrammer (netværkshierarkier mellem brugerne), men noget tredje: *hybrider*. Hybrider er sammensatte størrelser, der både har en materiel og en immateriel (kodet eller formet) side.

Hvad foregår der i netværk, hvis man spørger Latour: *oversættelser*. Her er han på linje med Darwin og genforskningen, der også regner generne for koder og tilpasningen til miljøet for *transmission*. Koder bliver læst, oversat og muterer. Noget tilsvarende gælder også den teknologiske innovation med kunstig intelligens, robotter og cyborgs, hvor mennesket implementerer teknologi i kroppen. Disse hybrider kigger vi på i de næste afsnit, for de er en del af problematikken omkring det antropocæne.

Økolitteratur

Hvalen blev aldrig inviteret om bord på Noas ark. Den havde heller ikke brug for invitationen. Den syndflod, der varsler vores undergang som art, er for hvalen det naturlige element. Med ophøjet ligegyldighed betragter den os og vores kamp for overlevelse, parat til at udslette os med sin mægtige hale. (...) Moby Dick er en invitation til at stirre ned i afgrunden, ikke kun for den, der gemmer sig i menneskesjælen, men frem for alt den Marianergrav, hvor naturen nægter at afsløre sine hemmeligheder, og der kun er al menings fravær at se.

Carsten Jensen: *Ved verdens ende*. Forord til Herbert Melvilles roman Moby Dick. Bindslev, 2011

I 1851 udkom Herbert Melvilles roman *Moby Dick*, der i samtiden blev en dundrende fiasko, men i eftertiden et skattet mesterværk, filmatiseret og fortolket mange gange. Romanen handler kort fortalt om hvalfangeren Akabs kamp mod den hvide hval, der tidligere har såret ham og gjort ham impotent. Romanen skildrer en sygelig jagt på at finde hvalen med det mål at hævne det skete. Til sidst får Akap sendt to harpuner i hvalen, der i raseri sænker skibet og hvalbådene, så kun bogens fortæller overlever. I dag kan vi læse bogen som en foregribelse af naturens hævn over mennesket, dens udslettelse af arten, som Carsten Jensen gør det i romanens forord ovenfor.

Bogen står ikke alene. Den udgør et spor i amerikansk litteratur, hvor det moderne menneske søger tilbage til naturen. Mest tydeligt i Henry David Thoreaus roman *Walden. Livet i skovene* (1854), hvor fatteren flytter ud til en skovsø, bygger en hytte og gør sig selvforsynende.

Her erfarer han, at han kun behøver at arbejde i få måneder og resten af året kan hellige sig selvfordybelse og finde indre ro:

Jeg flyttede ud i skovene, fordi jeg ville lære at leve bevidst, befatte mig med livets grundlæggende kendsgerninger og se, om jeg ikke kunne lære, hvad det havde at lære mig, så jeg ikke, når min død nærmede sig, skulle opdage, at jeg ikke havde levet.

Henry David Thoreau: *Walden. Livet i skovene*. Gyldendal, 2017

Senere følger en syndflod af fortællinger om mennesker, der forlader civilisationen, bl.a. Jack Londons bøger (1876-1916) fra Alaska, Edgar Rice Burroughs (1875-1950) fortælling om Tarzan (1912) og herhjemme i Torry Gredsteds (1885-1945) og Walter Christmas (1861-1924) drengbøger. Fælles for disse bøger er en søgen efter det oprindelige liv uden for det regulerede samfunds grænser.

Moby Dick får en moderne aftager i nobelpristageren Ernest Hemingways (1899-1961) fortælling *Den gamle mand og havet* (1952), der handler om den gamle fisker Santagio, som efter 84 dage uden fangst beslutter sig for at føre med Golfstrømmen helt til Florida. På den 85 dag får han en stor fisk på krogen, som han kæmper med i tre dage, før han får den dræbt og surret fast. Men om natten gnaver hajerne i fisken, mens Santiago kæmper for at komme hjem. Udmattet bliver han næste morgen fundet af de lokale fiskere, der opmåler den afpillede sværdfisk til rekordstørrelsen 5½ meter.

Fortællingen kan trods Hemingways intention om det modsatte læses som en allegori på menneskets kamp mod naturen. Den er heroisk, men viser sig forgæves og værdiløs. I det perspektiv kan vi se, at både den hvide hval i *Moby Dick* og sværdfisken hos Hemingway repræsenterer mere end bare beherskelsen af naturen. De fortæller nemlig om, hvordan naturen svarer tilbage, og at der på bunden af sindets Marianergrav ikke findes lys, men al menings fravær.

Også i nyere nordisk litteratur finder vi fortællinger om mennesker, der længes væk fra civilisationen og kæmper for at finde mening i en genstridig natur. I den norske forfatter Erlend Loes fabulerende roman *Doppler* (2004), bliver titelpersonen træt af kernefamilieliv og forældremøder, og derfor flytter han ud i en tipi i skoven uden for Oslo. Andrea Hejlskov udgav i 2013 en delvis selvbiografisk dagbogsroman, *Og den store flugt* med et lignende motiv. Her flytter en fortravlet dansk familie som et livsstilseksperiment til de store skove i Värmland. *Bjørnen*,

Katrine Marie Guldagers lille roman fra 2018, er en vrede, men også humoristisk og selvironisk bog om en kvindes flugt fra fyring og en kedsommelig dansk mand til et øde sommerhus i Sverige. Naturen som tænkepauserum er befriende og behagelig, i hvert fald så længe bjørnen sover.

I dansk økolitteratur findes tre traditioner. Den økocentriske naturdigtning beskæftiger sig med naturens aktive betydning og indvirkning på menneskets liv. Miljø- og klimakriselitteraturen skildrer menneskets direkte reaktion på klimakrisen. Endelig er den økologiske kropslitteratur centreret om menneskets som krop og biologisk væsen i udveksling med naturen, snarere end som bevidsthedsvæsen.

Økocentriske naturdigtning ser vi bl.a. i Eske K. Mathiesens og Knud Sørensens sansende og idylliske naturdigte. Naturen i miljø- og klimakriselitteratur hos fx Theis Ørntoft er ødelagt og forurenede. Endelig skriver Lea Marie Løppenthin og Amalie Smith om kroppens indlejring i miljøet - og omvendt.

Menneske og natur i litteraturhistorien

Litteraturen har altid forholdt sig til civilisationens tre dimensioner: menneskets forhold til naturen, menneskets forhold til de andre og menneskets forhold til sig selv. I den antropocæne klimalitteratur fra 2000-tallet er de tre parametre i fokus, gerne med den forståelse, at naturen svarer tilbage, at samfundene er blevet syge, og menneskets selvforhold er ramt af skyld og meningsløshed.

Meningsløsheden kender vi fra den klassiske modernitetserfaring og handler om oplevelsen af kontingens, dvs. at tilværelsen er styret af tilfældigheder, men i den antropocæne litteratur har der indfundet sig en indsigt om, at der findes nødvendigheder, dvs. at planetens resurser og klodens tilstand sætter rammerne for den menneskelige eksistens. Alt er derfor ikke ligegyldigt, og vi kan ikke gøre, hvad vi vil.

I førmoderne litteratur er naturen farlig og indeholder kræfter, man skal holde sig på god fod med. Det ser vi i myter, folkeviser og eventyr. I 1700-tallet begynder mennesket at afkode naturens love og underlægge naturen mennesket. Her er mennesket i centrum og humanisme idealet.

I romantikken møder vi i organismetanken en moderne opfattelse af, at mennesket er en integreret

del af naturen, og at denne har en åndelig dimension. Denne afskibes under naturalismen som en illusion, hvorfor fokus rettes mod forholdet mellem arv og miljø.

I moderniteten møder vi en sekulariseret livsverden, hvor mennesket selv skal skabe mening, hvor enten eksistentialisme eller politiske ideologier udfylder tomrummet efter Guds død. I den antropocæne periode ændres balancen mellem samfund og natur. Her dukker posthumanismen op med en verdensopfattelse, hvor mennesket ikke længere er i centrum.

Det betyder, at verden ikke længere kun ses fra menneskets perspektiv, men snarere fra en nulstillet optik, hvor virkeligheden eksisterer i sig selv, og hvor menneskets natur helt grundlæggende er vævet sammen med verden. Derfor har mennesket ingen ret til at drive rovdrift på naturen. Man kan opstille følgende diagram over de forskellige faser i menneskets naturforhold:

Periode	Naturforhold	Litteratur
Førmoderne	Naturen er ubehersket og rummer farlige magter.	Myter, folkeviser, folkeeventyr
1700-tallet	Mennesket aflurer naturens love og har som mål både at beherske den indre og ydre natur.	Barok. Holbergs forfatterskab, oplysningstænkningen, menneskerettighederne
Romantikken	Universalromantikens organismetanke. Mennesket er en del af et større hele, og naturen er gennemsyret af ånd.	Lyrik, kunsteventyr, salmer, fædrelandssange, fortællinger, noveller
Naturalismen	Naturen styres af sjælløs evolution, mennesket er på linje med al natur styret af drifter, instinkter og flokdyrsmentalitet.	Drama, udviklingsroman, novelle
Det moderne	Verden er behersket af mennesket og præget af sekularisering. Det betyder, at der ikke er en given mening, hvorfor individet selv må håndtere og tolke sin tilværelse.	Eksistentialisme, modernisme, romanformater af forskellig karakter
Det antropocæne	Mennesket må besinde sig på sin naturudleverethed og affinde sig med en verden, hvor det ikke er i centrum, men hvor alle ting er filtret ind i hinanden.	Klimadigte, postkatastrofale romaner, tv-serier og film.

Naturopfattelser i litteraturhistorien

Skemaet over naturopfattelser i litteraturhistorien kan forlede en til at tro, at alle forfattere inden for en periode overholder normen for, hvad god litteratur forventes at være i samtiden. Sådan er det ikke. Litteraturhistorien er således fyldt med forfattere, der ikke passer ind, og som enten er

forsinkede eller forud for deres tid. I dag kan vi f.eks. se, at digteren Thorkild Bjørnvig (1918-2004) med sine miljødigte fra 1970'erne er tidligt ude med en bevidst kritik af menneskets rovdrift og forurening af naturen.

Noget tilsvarende gælder digterkollegaen Inger Christensen (1935-2009), der i sine digtsamlinger tidligt arbejder med en verdensforståelse, hvor mennesket ikke har nogen privilegeret adgang til verden, men på linje med alt det værende indgår i netværk og hybrider, hvor natur og kultur er vævet ind i hinanden på linje med sprog og verden.

